

IRAK SELÇUKLULARININ SON ATABEGİ ALÂEDDİN KÖRPEARSLAN

THE LAST ATABEG OF IRAQ SALDJŪKIDS 'ALĀ'AL-DĪN KORPE-ARSLĀN

Pınar KAYA TAN*

Öz

Selçuklulara bağlı olarak Merâġa, Tebriz cioarlarında hüküm süren ve Ahmedîliler adıyla bilinen Merâġa Atabegleri (501-624/1108-1227) içerisinde Irak Selçuklu Devleti Sultanlarının çocuklarına atabeg olarak tayin edilmiş önemli tarihî şahsiyetler bulunmaktadır. Alâeddin Körpearslan (ö. 604/1207-1208) Ahmedîlî hânedanına mensup olup Irak Selçuklu Sultanı II. Tuġrul (1176-1194) tarafından görevlendirilmiş olan son Merâġa Atabegi'dir. Hayatı hakkında sınırlı bilgiye sahip olduğumuz Alâeddin Körpearslan, Irak Selçukluları ile dostane ilişkiler kurmuş, Azerbaycan Atabegleri ile rekabet etmekten kaçınmamış ve Erbil hâkimleriyle yaşanan siyasî gelişmeler üzerine işbirliği yapmıştır. Alâeddin Körpearslan komşu hânedanlar ve devletler nazârında itibar sahibi bir hükümdar olarak hadiselerde etkin rol oynamaktan çekinmemiş, bir kısmı Azerbaycan Atabegleri tarafından ele geçirilmiş olan Ahmedîlî hânedanı topraklarını korumak için gayret göstermiştir. İlmî ve kültürel faaliyetlere de oldukça önem veren, âlimleri himaye eden Alâeddin Körpearslan dönemin âdil hükümdarları arasında yer almıştır.

•

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırklareli /Türkiye
pinarkaya@klu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7025-399X>

Anahtar Kelimeler

Ahmedüliler, Alâeddin Körpearslan, Atabeg, Sultan II. Tuğrul

•

Abstract

Reigning around Marāgha, Tabrīz as subjects of Saldjūkids and also known as Aḥmadilīs, Atabeg of Marāgha (501-624/1108-1227), have significant historical figures appointed as atabegs to children of Iraq Saldjūkid State Sultāns. 'Alā'al-dīn Korpe-Arslān (d. 604/1207-1208), a member of the Aḥmadilī dynasty, is the last Atabeg of Marāgha and was appointed by Iraq Saldjūkid Sultān Toğhril II. Although little is known about his life, 'Alā'al-dīn Korpe-Arslān has established amicable relations with Iraq Saldjūkids, has not avoided competing with Atabegs of Ādharbaydjān, and has collaborated on political developments with Amīrs of Irbil. As a respected ruler among neighbouring dynasties and states, 'Alā'al-dīn Korpe-Arslān has not refrained from playing an active role in the events and has strived to protect the land of Aḥmadilī dynasty occupied by Atabegs of Ādharbaydjān. 'Alā'al-dīn Korpe-Arslān was among the fair rulers of his period by attaching importance to scientific and cultural activities and acting as patron of the 'ulamā'.

•

Keywords

Aḥmadilīs, 'Alā'al-dīn Korpe-Arslān, Atabeg, Sultān Toğhril II.

Tarih boyunca pek çok siyasî hadiseler sahne olmuş ve birçok devletin dikkatini çekmiş olan Merâğa, İran'ın kuzeybatısındaki Urmîye Gölü'nün yakınında Sehend Dağı'nın yamaçlarında kurulmuş olan zengin, büyük ve tarihî bir şehirdir. İklim çeşitliliği ve elverişli coğrafyası sayesinde her türlü ziraat ve hayvancılık faaliyetlerinin yapıldığı Merâğa'da İslâm öncesi dönemden itibaren çeşitli devlet ve hânedanlar hüküm sürmüştür.¹ Merâğa, 446 (1054-1055) yılında Azerbaycan'ın fethi ile beraber Selçukluların hâkimiyetine girmiştir. Bu ilk Selçuklu fetihleri sırasında Merâğa ve Tebriz bölgesinde hüküm süren Revvâdîler'den² Vehsûdân, Tuğrul Bey'e itaat arz etmiş; Ahmedîlîlerin kurucusu olan torunu Ahmedîl b. İbrahim b. Vehsûdân da Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın (1105-1118) Merâğa emîri olarak görev yapmıştır.³

Ahmedîl b. İbrahim'in 510 (1116-1117) yılındaki vefatından sonraki süreçte de Ahmedîlîler Selçuklulara hizmete devam etmiş; dâhili ve harici siyasette her daim etkili roller üstlendikleri görülmüştür. Bilhassa Ahmedîlîlerden Irak Selçuklu Devleti (513-590/1119-1194) meliklerine atabeg olarak tayin edilen kudretli şahsiyetler de olmuştur. Şöyle ki, büyük ve güçlü kumandanlardan seçilen atabegler sadece şehzadelerin eğitimleriyle ilgilenmekten mesul olmamışlardır. Bu çocukların yaşlarının küçük olması sebebiyle atabegler ayrıca onların vasî ve mürebbisi olarak buldukları bölgelerdeki bütün idarî işleyişi sağlamışlar; siyasî ve askerî gelişmelerde de etkili rol oynamışlardır. Zaman zaman şahsî nüfuz ve kudretlerini kullanarak şehzadeleri sultanlığı ele geçirmeleri hususunda isyanlara teşvik eden atabeglerin bizzat kendi adlarına müstakil olarak hâkimiyetlerini tesis ettikleri de görülmektedir. Irak Selçuklu Devleti'nin idarî mekanizmasında bu derece kritik bir rol oynayan atabegliğe, Emîr Ahmedîl'den sonra Ahmedîlîlerin

¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemül-büldân*, V, Beyrut 1397/1977, s. 93-94; Hamdullah el-Müstevfî, *Nüzhetü'l-kulûb*, nşr. Guy Le Strange, Leiden 1915, s. 86-87; Guy Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge 1905, s. 164; L. Lockhart, *Persian Cities*, London, 1960, s. 58-64; V. Minorsky, "Merâğa", *İA*, VII, İstanbul 1957, s. 731-738; Osman Gazi Özgüdenli, "Merâğa", *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 162-163.

² Azerbaycan ve İran'ın kuzeybatısında IV/X. yüzyıl başlarından 463 (1071) yılına kadar hüküm sürmüş hânedan hakkında bkz.: C. E. Bosworth, "Rawwâdids or Banû Rawwâd", *El*, VIII, s. 469; Cengiz Tomar, "Revvâdîler", *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 36-37.

³ Ahmed Kesrevî, *Şehriyârân-ı Gumnâm*, Tahran 2535 hş., s. 229-236; V. Minorsky, "Ahmadîlis", *El*, I, s. 300-301; K. A. Luther, "Atâbakân-e Marâğa", *Encyclopædia Iranica*, II/8, s. 898-900; Abdülkerim Özeydin, "Ahmedîlîler", *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 168-169; Faruk Sümer, "Aksungur el-Ahmedîlî", *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 296-297; Tomar, "Revvâdîler", s. 36-37.

başına geçen Aksungur el-Ahmedîlî (ö. 527/1133) ve halefi Arslanapa (ö. 570/1174-1175) tayin edilmiştir. Aksungur el-Ahmedîlî, Irak Selçuklu Sultanı Mahmûd (1118-1131) tarafından oğlu Dâvud'a, Arslanapa ise Sultan Muhammed b. Mahmûd (1153-1159) tarafından yine oğluna atabeg olarak görevlendirilmiştir.⁴

Ahmedîlîlerden Irak Selçuklu meliklerine atabeg olarak tayin edilen üçüncü bir tarihî şahsiyet ise bu çalışmanın da konusunu oluşturan Alâeddin Körpearslan'dır. Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul'un oğlunu teslim ettiği Merâgâ hâkimi Alâeddin, böylece Irak Selçuklularının da son atabegi olmuştur. Araştırmada kaynakların verdiği bilgiler ışığında Alâeddin Körpearslan'ın hayatı, yürüttüğü siyasî ve kültürel faaliyetleri ele alınacaktır.

Emîr Ahmedîl, Aksungur el-Ahmedîlî ve Arslanapa'nın ardından Ahmedîlîlerin başına Arslanapa'nın oğlu Feleküddin (ö. 584/1187-1188'den önce) geçmiştir. Öte yandan Azerbaycan bölgesinde Ahmedîlîlerin en büyük rakibi olarak Azerbaycan Atabegleri'nin (İldenizliler) faaliyetleri giderek artmış; başlangıçta Tebriz, Merâgâ ve civar bölgelerde hüküm süren Ahmedîlîler giderek bu bölgelerin dışında sahip oldukları topraklarını İldenizlilere terk eder duruma gelmişlerdir. Feleküddin'in vefatından sonra ise Merâgâ'da Alâeddin Körpearslan'ın hüküm sürdüğü görülmektedir. Kaynaklarda ne zaman ve nasıl başa geçtiği hususunda bilgiye rastlanmamakla birlikte Irak Selçuklu Devleti Sultanı II. Tuğrul döneminde 584 (1187-1188) yılında yaşanan hadiselerde Merâgâ hâkimi Alâeddin'in adı zikredilmektedir. Bu durum da onun hânedanın başına zikredilen senede ya da daha önce geçtiğini göstermektedir.

Kaynaklarda Alâeddin'in ismi "*Körpearslan*" nâmıyla anılmaktadır ancak bu adın niçin Alâeddin'e verildiğine dair bir bilgiye rastlamak mümkün olmamıştır. Nizâmî-i Gencevî'nin (ö. 597-611/1201-1214) Merâgâ hâkimine ithaf etmiş olduğu *Penc Genc* adlı eserinde ismi "*Alâeddin Körpearslan*" olarak geçmektedir. Bu

⁴ Irak Selçuklu sultanları tarafından tayin edilmiş olan Ahmedîlî hânedanından atabegler hakkında bkz.: Murat Öztürk, *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*, İstanbul 2019, s. 35-42, 117-123; Ergin Ayan, "Merâgâ Atabegi Arslan Aba Hasbeg", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 13, Ankara 2007, s. 133-146; a. mlf., "Merâgâ Atabegi Aksungur (I.) el-Ahmedîlî", *History Studies*, 1/1, 2009, s. 161-178; Hüseyin Kayhan, "Merâgâ Atabegleri Aksungurlular (1116-1209)", *Yeni Türkiye*, S. 72, Ankara 2015, s. 314-322; Luther, "Atâbakân-e Marâgâ", *Encyclopædia Iranica*, II/8, s. 898-900; Özeydın, "Ahmedîlîler", s. 168-169. Atabeglik müessesesinin tesisi ve Irak Selçuklu Devleti'ndeki tesirleri hakkında bkz.: Öztürk, a.g.e., s. 1-17, 18 vd.; a. mlf., "Selçuklu Emîri Hasbeg b. Belengirî", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına / In Memory of Prof. Dr. Işın Demirkent*, ed. Abdülkerim Özeydın vd., İstanbul 2008, s. 463-473. Selçuklu devri atabeg kökenli hânedanların siyasî hayatı hakkında ayrıca bkz.: Erdoğan Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, Ankara 1975; Coşkun Alptekin, *The Reign of Zangi (521-541/1127-1146)*, Erzurum 1978; Halil İbrahim Gök, *Musul Atabeyliği Zengiler (Musul Kolu 1146 1233)*, Ankara 2013; Pınar Kaya, *Arslanşah ve II. Tuğrul Dönemi Irak Selçukluları Tarihi (1161-1194)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2017.

hususla araştırma yapmış olan Ahmed Kesrevî de Nizâmî-i Gencevî'nin eserinin farklı nüshalarında “کریه ارسلان”; “کرب ارسلان”; “ارب ارسلان” ayrıca Nesevî'nin *Sîretü's-Sultân Celâleddîn Mengübertî* adlı eserinin Paris'te bulunan nüshasında “کرایه” şeklinde yazılışının bulunduğunu⁵ ifade etmiştir. Sözlükte mevsimi geçtikten sonra olgunlaşan meyve, koyunların yaz aylarında doğurduğu kuzu anlamlarına gelmekle birlikte bugünkü Azerbaycan'da diğerlerinden daha küçük olan yavru arslan olarak da kullanılmaktadır. Ayrıca Dihhudâ, Merâğa hâkimi Alâeddin'den “کریه/کرب” Arslan nâmıyla bahsetmiş ve buradaki kullanımında da Körp/Körpe kelimesinin küçük ve cılız yapıları arslan mânasına geldiğini belirtmiştir.⁶ Buna ilâveten Alâeddin Körpeararslan'ın ismi kaynaklarda Karasungur olarak da zikredilmiştir.⁷ Yine benzer şekilde Alâeddin'in babasının kim olduğunun tespiti hususunda da kaynaklarda çelişkili ifadeler bulunmaktadır. İbnü'l-Fuvatî,⁸ Alâeddin'in soyunu şu şekilde kaydetmiştir: Alâeddin bin Körbe [Körpe] bin Nusretüddin Arslanapa. İbnü'l-Esîr,⁹ Alâeddin'in ilk faaliyetleri hakkında bilgi vermemekle beraber Arslanapa'nun vefat ederken yerine oğlu Feleküddin'in geçmesini vasiyet ettiğini belirtmiştir. Feleküddin'in ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte onun vefatının hemen akabinde hânedanın başına geçen Alâeddin'e Nizâmî-i Gencevî'nin *Heft Peyker (Behrâmnâme)* adlı eserini ithaf ettiği görülmektedir. Bununla birlikte Nizâmî'nin dizelerinde Alâeddin Körpeararslan'ın Feleküddin'in kardeşi ve Arslanapa'nun oğlu olduğu hususunda bilgiler bulunmaktadır.¹⁰ Nizâmî şu mısralarıyla¹¹ hem

⁵ *Şehriyârân-ı Gumnâm*, s. 241; Nesevî, (*Sîret-i Celâleddîn-i Mengübertî*, Farsça trc. Anonim, nşr. Müctebâ Mînovî, Tahran 1344 hş/1965, s. 161) “کریه” şeklinde vermiştir. Krş.: Yûnus Mervârid, *Merâğa (Efrâzerûd)*, Tahran 1360 hş., s. 622.

⁶ *Luğatnâme*, haz. M. Muîn-Seyyid Ca'fer Şehîdî, XII, Tahran 1998, s. 18241-18243. Türk isimlerinde “arslan” kelimesi çeşitli şekillerde geçmekle birlikte “Körpeararslan” sık kullanılmamıştır. Ufak tefek ya da cılız yapıları anlamını vererek arslanın tanımlanmış olması en olası ihtimal gibi görünse de Alâeddin Körpeararslan'ın boyu ya da cüssesi gibi fizikî özellikleri hakkında devrin kaynaklarında mâlûmat bulunmamaktadır. Arslan nâmı hakkında ayrıca bkz.: Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, I, İstanbul 1999.

⁷ İbnü'l-Fuvatî, *Mecma'u'l-âdâb fi mu'cemi'l-ekâb*, nşr. Mustafa Cevâd, IV/2, Dımaşk 1962, s. 1070.

⁸ a.g.e., IV/2, s. 1070.

⁹ *el-Kâmil fi't-târih*, Türkçe trc. Abdülkerim Özeydin, XI, İstanbul 1987, s. 339.

¹⁰ *Haft Paykar A Medieval Persian Romance*, İngilizce trc. Julie Scott Mesaimi, Oxford-New York 1995, s. 14, 17. Kesrevî, (a.g.e., s. 242) Feleküddin ile kardeş olduklarını işaret eden dizeler hakkında bilgi vermiştir.

¹¹ *Haft Paykar*, s. 14.

Alâeddin Körpearslan'ı methetmiş hem de onun Aksungur el-Ahmedîlî'nin soyundan geldiğini vurgulamıştır:

Alâeddin ki saltanatın dayanağı,
Zamanın ve hükümrânlığın muhafızı, koruyucusu.
Körp [Körpe] Arslan cihân fatihi,
Alp Arslan'ın hüküm sürdüğü devleti yükselten,
Aksungur'un yolunun destekçisi...

Alâeddin Körpearslan'ın ismine devrin kaynakları ilk olarak Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul döneminde yaşanan olayları aktarırken yer vermişlerdir. İfade etmek gerekir ki, Abbâsî halifeleri öteden beri Irak Selçuklularının bölgedeki hâkimiyetine son vermek için her türlü zaafiyetten istifâde etmeye çalışıyorlardı. 584 (1187-1188) yılında Sultan II. Tuğrul döneminde İldenizlilerden Atabeg Kızılarşan (1186-1191) ile Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh (1180-1225) sultana karşı ittifak oluşturmuşlar ve her geçen gün taraftarı artmakta olan II. Tuğrul'u yenerek büyük bir rakipten kurtulmayı plânlamışlardı. Çok geçmeden halife, Irak Selçuklu Devleti Sultanı ile savaşmak üzere Hemedan'a vezîri Celâleddin İbn Yûnus'un kumandasında mükemmel şekilde teçhiz edilmiş bir ordu gönderdi. Sultan II. Tuğrul ise halifenin kuvvetleri ile atabegi Kızılarşan'ın askerleri birleşmeden önce harekete geçti. Abbâsî kuvvetlerini ağır bir şekilde mağlup etmeyi başaran Sultan II. Tuğrul, esir aldığı Vezîr Celâleddin İbn Yûnus'a halifeye hürmeten saygı gösterip ondan yenilgiyi kabullenerek askerleriyle beraber Bağdat'a gitmesini istedi. Böylece hilâfet ordusu dağılmış bir hâlde Bağdat'a geri döndü.¹² Sultanın kazanmış olduğu bu zafer ise taraftarlarının çoğalmasına, etrafında komutanların toplanmasına sebep oldu ve bu süreçte Merâğa hâkimi Alâeddin Körpearslan da sultana katılanlar arasında yer aldı.¹³

Mehmet Altay Köymen, Merâğa hâkimi Alâeddin'in Sultan II. Tuğrul'un safına katılmasının sultanın bu zaferinin ilk önemli neticesi olduğunu ifade

¹² Hüseyinî, Sadreddîn Ali b. Nâsır, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Türkçe trc. Necati Lugal, Ankara 1943, s. 124-125; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, haz. Erdoğan Merçil, II, İstanbul 1977, s. 127-128; Ziya Bünyadov, *Azerbaycan Atabegleri Devleti*, Türkçe trc. İlyas Kemaloğlu, İstanbul 2017, s. 108-109; Kaya, a.g.e., s. 111-112.

¹³ Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sûrûr: Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti*, Türkçe trc. Ahmet Ateş, II, Ankara 1999, s. 320-321; Bünyadov, a.g.e., s. 109; Kesrevî, a.g.e., s. 242; Mehmet Altay Köymen, "Son Irak Selçukluları Hükümdarı II. Tuğrul ve Zamanı", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S. 13, Erzurum 1985, s. 222; Coşkun Alptekin, "Irak Selçukluları", *DGBİT*, VII, İstanbul 1988, s. 331; Ufuk Erkoç, *Son Irak Selçuklu Sultanı III. Tuğrul ve Zamanı (1177-1194)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 41; Faruk Sümer, "Tuğrul II", *DİA*, XLI, İstanbul 2012, s. 342-343.

etmiştir.¹⁴ Nitekim Alâeddin Körperarslan'ın kendisine destek vermesine çok sevinen Sultan II. Tuğrul onu oğlu Berkyaruk'a atabeg olarak tayin etmiştir.¹⁵ Alâeddin Körperarslan ise muhtemelen Hemedan'da yaşanan siyasî karışıklıkların ortasında kalmak istemediğinden kendi hâkimiyet sahası olan Merâğa'ya geri dönmüştür. Nitekim Merâğa'ya geri dönmesinin üzerinden çok geçmeden onun ne kadar doğru bir karar verdiği ortaya çıkacaktır. Muharebenin sonrasında yaşanan gelişmeler üzerine Sultan II. Tuğrul'un emîrlerinden bir kısmının Atabeg Kızılarlan'a destek vermesi ve hilâfet ordusunun yeniden toparlanması üzerine Irak Selçuklu Devleti oldukça sıkıntılı günler geçirecek hatta bizzat sultan dahi Hemedan'dan ayrılmak zorunda kalacaktır.

Alâeddin Körperarslan'ın Irak Selçukluları ile siyasî ilişkileri hususunda ve Sultan II. Tuğrul'un Merâğa hâkiminin yanında bulunan oğlu hakkında dönemin kaynaklarında herhangi bir bilgiye rastlanmamakla birlikte Ravendî de yer alan şu kayıtlar iki komşu hükümdar arasındaki ilişkilerin dostâne bir biçimde devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Şöyle ki, Sultan II. Tuğrul hat sanatını öğrenmeyi arzu etmiş ve bu amaçla da hat erbabı olan dayısı Zeyneddîn Mecdü'l-İslâm Mahmûd b. Muhammed b. Ali er-Râvendî'den dersler almaya başlamıştır. Bununla birlikte zamanla hat sanatında oldukça maharetli olan sultan 30 parçadan oluşan bir mushaf hazırlamış, nakkaşlar ve müzehhibler getirterek yazdıklarını onlara tezhip ettirmişti. Her bir cüzü için çok miktarda altın dinarlar sarf eden Sultan II. Tuğrul bu kıymetli mushafın bir kısmını Merâğa hâkimi Alâeddin'e bir kısmını Ahlat hâkimi Begtemür'e (ö. 589/1193) göndermişti. Mushafın bir bölümü de nakkaşlarda kalmıştı. Râvendî,¹⁶ sultanın hat sanatına meylinin 577 (1181-1182) yılından itibaren başladığını rivayet etmişse de mushafın ne zaman te'lif edildiği belli değildir. Ancak kendi elleriyle hazırladığı böyle kıymetli bir hediyeyi Alâeddin Körperarslan'a göndermesi Merâğa hâkiminin sultan nezdinde ne kadar itibar sahibi olduğunu ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte Merâğa'da Ahmedîlilerin başında faaliyetlerini yürüten Alâeddin Körperarslan hakkında kaynaklar ancak 602 (1205-1206) yılında yaşanan

¹⁴ a.g.m., s. 222.

¹⁵ Râvendî, a.g.e., II, s. 320-321; Kesrevî, a.g.e., s. 241; Bünyadov, a.g.e., s. 109; Mervârîd, a.g.e., s. 622. Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset Teşkilât ve Kültür*, Ankara 1995, s. 288; Öztürk, a.g.e., s. 149 n. 685; Erkoç, a.g.e., s. 41; Kaya, a.g.e., s. 112; Alptekin, "Irak Selçukluları", *DGBİT*, VII, 331; Köymen, a.g.m., s. 222; Luther, "Atâbakân-e Marâğa", *Encyclopædia Iranica*, II/8, s. 899-900; Özeydin, "Ahmedîliler", s. 169.

¹⁶ *Râhatü's-sudûr*, I, s. 40-41.

olayları aktarıırken bilgi vermektedirler. Söz konusu tarihte artık Irak Selçuklu Devleti yıkılmış, İldenizlilerin başına ise Atabeg Kızılarıslan'ın yeğeni Atabeg Ebû Bekir (1195-1210) geçmiştir. İldenizliler ile Ahmedîliler arasında ezelden beri devam eden mücadeleler bu dönemde de sürmüştür.

Merâğa hâkimi Alâeddin 602 (1205-1206) yılında Erbil hâkimi Muzafferüddin Kökböri¹⁷ (1190-1233) ile birlikte İldenizlilerden Atabeg Ebû Bekir'e karşı bir ittifak yapmıştır. Atabeg Ebû Bekir, gece gündüz bade içerek devlet meseleleri ile ilgilenmiyor, halkına ve askerlerine sahip çıkmayarak oldukça kötü bir idare biçimi sergiliyordu. Alâeddin Körpearslan ve Muzafferüddin Kökböri bu durumdan istifade etmek için Azerbaycan'a doğru yürümeyi ve bu bölgeyi Ebû Bekir'den almayı kararlaştırdılar. Kökböri askerleriyle seyrü sefer ederek Merâğa şehrinde Alâeddin ile buluştu. Beraberce Merâğa'dan Tebriz'e doğru ilerlediler. Hareket eden müttefik kuvvetlerden haberdâr olan Ebû Bekir tek başına bu iki güçlü hükümdarla mücadele edemeyeceğini anlayınca babasının gulâmlarından olup Cibâl (Hemedan, İsfahan, Rey civarındaki bölgeler) bölgesinin de hâkimi olan Aydoğmuş'tan yardım istedi. Atabeg Ebû Bekir'e itaat arz etmesine rağmen Aydoğmuş ülkenin asıl hâkimi konumundaydı. Başlangıçta yardım talebine pek itibar etmeyen Aydoğmuş, Ebû Bekir'in süregelen ısrarları karşısında büyük bir ordu ile gelerek Kökböri'ye: *"Biz senin âlimleri ve hayır sahiplerini sevdiğini onlara ihسانlarda bulunduğunu duyardık. Senin de dindar ve hayırsever bir insan olduğunu sanırdık. Halbuki şimdi bunun tam tersini görüyoruz. Sen halkı Müslüman olan şehirlere saldırıyor ve Müslümanlarla savaşıyorsun. Onların mallarını yağmalıyorsun. Fitne fesat çıkarıyorsun. Eğer bu maksatla geldiyse akılsızlık etmişsin. Çünkü sen bir köyün hâkimisin. Halbuki biz Horasan kapısından Ahlat ve Erbil'e kadar uzanan sahaya hâkimiz şimdi düşün ki Ebû Bekir'i mağlup ettin, bilmez misin ki onun memlûkleri var. İşte ben de onlardan biriyim. Eğer o her köyden bir şahne veya her şehirden 10 kişi olsa senin askerlerinin birkaç katı bir ordu toplanmış olur. Beldene dönersen daha iyi edersin. Ben bunları senin hayatta kalman için söylüyorum!"* şeklinde haber gönderdi.¹⁸ Bu haberi alan ve Aydoğmuş ile Atabeg Ebû Bekir'in kendilerine karşı müşterek bir şekilde harekete geçtiğini öğrenen Kökböri, Alâeddin Körpearslan'ın bütün ısrarlarına rağmen Merâğa'dan ayrılarak ülkesine geri döndü. İbnü'l-Esîr, Merâğa hâkiminin Kökböri'yi iknâ etmek için şu kelimeleri sarf ettiğini kaydetmektedir: *"Ebû*

¹⁷ Erbil Atabegliği de denilen Begteginlilerin son hükümdarı olan Muzafferüddin Kökböri'nin hayatı ve faaliyetleri hakkında bkz.: Gülay Ögün Bezer, *Begteginliler (Erbil'de Bir Türk Beyliği)*, İstanbul 2000; İbrahim Kafesoğlu, "Kökbörü", *İA*, VI, s. 885-892; Gülay Ögün Bezer, "Kökböri", *DİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 234-234.

¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, Türkçe trc. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, XII, İstanbul 1987, s. 197-198; Kesrevî, a. g. e., s. 243.

Bekir'in bütün emîrleri eğer üzerlerine yürüyecek olursam benim saflarıma katılacaklarını bildirmişlerdi." Aynı müellif Muzafferüddin Kökböri'nin Merâğa hâkimi Alâeddin'in bu sözlerine iltifat etmeyerek beldesine döndüğünü de ilave etmektedir. Dönüş yolunda takip edilmekten korkan Kökböri, bilhassa sarp ve dar geçitlerden ilerleyerek ülkesine gitmiştir.¹⁹

Alâeddin Körperarslan elde ettiği fırsatları değerlendirmekten çekinmemiş, askerî gücüne oldukça güvenmiş ve hatta İldenizlilerden bir takım emîrleri dahi iknâ etmeyi başararak onların taraf değiştirmelerini sağlamıştır. Ancak müttefikinin onu yalnız bırakmasıyla bu çabaları sonuçsuz kalmıştır. Nitekim çok geçmeden ve de muhtemelen Alâeddin'in mezkûr ısrarlarından haberdâr olan Aydoğmuş ve Atabeg Ebû Bekir Merâğa şehri üzerine harekete geçip kenti kuşatmışlardır. Yaşanan gelişmeler üzerine oldukça zor durumda kalan Alâeddin Körperarslan aralarında ihtilâfa sebep olan bir kalesini Atabeg Ebû Bekir'e teslim etmek zorunda kalmıştır. Böylece iki taraf anlaşma sağlanmış, İldenizlilerin hâkimi de Uşnû ve Urmiye şehirlerini Alâeddin'e iktâ ederek ülkesine dönmüştür.²⁰ Bu hadiselerin üzerinden çok geçmeden 604 (1207-1208) yılında ise Merâğa hâkimi Alâeddin Körperarslan'ın vefat ettiği kaynaklarda zikredilmektedir. Hatta Alâeddin'in vefatıyla birlikte Atabeg Ebû Bekir'in Merâğa'yı ele geçirme hususunda muvaffak olduğu da kaydedilmektedir.²¹

Kaynaklar tarafından zikredilen bu siyasî faaliyetleri haricinde Alâeddin Körperarslan'ın aile hayatı hakkındaki rivayetler de devrin müellifleri tarafından kaydedilmiştir. Feleküddin Ahmed ve Nusretüddin Muhammed adlı iki oğlu olan Alâeddin'in çocuklarından Nizâmî-i Gencevî dizelerinde şu şekilde bahsetmektedir: "*Asâletlerinin kaynağı aynı olan Ahmed ve Muhammed adlı iki suret...*"²² Alâeddin Körperarslan'ın vefatının ardından oğullarından biri adına

¹⁹ İbnü'l-Esîr, a.g.e., XII, 198.

²⁰ İbnü'l-Esîr, a.g.e., XII, 197-198; İbn Kesîr, (*el-Bidâye ve'n-nihâye*, Türkçe trc. Mehmet Keskin, XIII, İstanbul 1995, s. 130) yaşanan hadiselerde Ebû Bekir'in Gürcülerle savaşmaktan korkmasının etkili olduğunu da belirtmiş ve onun aynı sene Gürcü Kralı'nın kızı ile evlenerek Muzafferüddin Kökböri ve Merâğa hâkiminin şerinden korunmuş olduğunu rivayet etmiştir. Krş. Mecid Sepehrvend, *Merâğa der Seyr-i Târih*, Tebriz 1381, s. 61; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 2013, s. 185-186; C. E. Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", *Cambridge History of Iran (CHI)*, ed. J. A. Boyle, V, Cambridge 1968, s. 171; Erdoğan Merçil, "İldenizliler (Azerbaycan Atabeglikleri)", *DGBİT*, VIII, İstanbul 1988, s. 104; Luther, "Atâbakân-e Marâğa", *Encyclopædia Iranica*, II/8, s. 899-900; Özyayın, "Ahmedîliler", s. 169.

²¹ İbnü'l-Esîr, a.g.e., XII, s. 232; İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 138.

²² Nizâmî-i Gencevî, a.g.e., s. 17.

çocuğun yetiştirilmesi ve terbiyesinden mesul olan bir gûlamın yönetimi eline aldığı kaynaklarda zikredilmektedir. Bu gûlamın Merâğa hâkiminin oğullarından Feleküddin Ahmed'in mi yoksa Nusretüddin Muhammed'in mi yetişmesinden sorumlu olduğuna dair herhangi bir mâlûmata rastlamak mümkün olmamıştır. Yalnızca Körpearslan'ın yaşı oldukça küçük olan oğluyla ilgilendiği ifade edilmektedir.²³ Gûlamın yönetimi bir müddet sürmüştü de 605 (1208-1209) yılı başlarında çocuğun vefatıyla Merâğa bölgesi iyice sahihsiz kalmış ve nihayetinde Atabeg Ebû Bekir Tebriz'den gelerek şehri hâkimiyeti altına almıştır.²⁴ Ülkeyi yöneten gûlam ise varisin ölümüyle birlikte hazineleri ve zahireleri beraberinde alarak Merâğa yakınlarında bulunan ve kaynaklarda Rûyindiz (Ruvîn Diz/Rovein Diz)²⁵ olarak geçen kalede saklanmıştır. Hatta Nizâmî-i Gencevî de Alâeddin Körpearslan'a ithaf ettiği eserini tamamladığında Merâğa hâkiminin o esnada Rûyindiz'de bulunduğunu da dizelerinde belirtmiştir.²⁶ Bu durum Körpearslan'ın sıklıkla Rûyindiz'de ikamet etmiş olduğuna da delil teşkil etmektedir.

Atabeg Ebû Bekir, bu kalenin haricindeki Alâeddin Körpearslan'ın sahip olduğu tüm bölgeleri ele geçirmiştir.²⁷ Alâeddin Körpearslan'ın çocuğunun ölümünden sonra ise Ahmedîli hânedanının yönetimi hanımların eline geçmiştir. İlk önce Alâeddin Körpearslan'ın ne kendisi ne de babasının ismi kaynaklarda zikredilmeyen hanımı, Rûyindiz'de hâkimiyetini sınırlı da olsa sürdürmüştür.²⁸ 618-624 (1221-1227) yılları arasında ise Alâeddin Körpearslan'ın torunlarından bir hatun aynı kalede hüküm sürmüştür.²⁹ Nesevî'nin eserinin Paris baskısındaki

²³ İbnü'l-Esîr, a.g.e., XII, s. 232; İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 138.

²⁴ İbnü'l-Esîr, a.g.e., XII, s. 232; İbnü'l-İbrî, *Abû'l-Farac Tarihi*, Türkçe trc. Ömer Rıza Doğrul, II, Ankara 1999, s. 491; İbn Kesîr, a.g.e., XIII, s. 138; Mervârîd, a.g.e., s. 623; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 185-186; Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World", *CHI*, V, s. 171; Erdoğan Merçil, "İldenizliler (Azerbaycan Atabeglikleri)", *DGBİT*, VIII, s. 104; Özeydin, "Ahmedîliler", s. 169-170.

²⁵ Yâkût el-Hamevî (a.g.e., III, s. 105) Rûyindiz'in Tebriz yakınlarında olduğunu kaydederken kaynaklarda ekseriyetle kalenin Merâğa'ya üç fersah mesafede bulunduğu zikredilmektedir. Krş.: İbnü'l-Esîr, *The Chronicle of Ibn al-Athir for the Crusading Period from al-Kamil fî'l-Ta'rikh. Part 2 The Years 541-589/1146-1193: The Age of Nur al-Din and Saladin*, İngilizce trc. D. S. Richards, Farnham Surrey 2010, s. 237; Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvîni, *Âşârü'l-bilâd ve ahbârü'l-ibâd*, nşr. Dâru Sâdir, Beyrut ts., s. 533; Strange, a.g.e., s. 164-165.

²⁶ *Haft Paykar*, s. 268.

²⁷ İbnü'l-Esîr, (a.g.e., XII, s. 232) kaleye kapanan gûlamın Ebû Bekir'e itaat ederek kalede yaşamını sürdürdüğünü rivayet etmiştir. Krş.: İbnü'l-İbrî, a.g.e., II, s. 491; Luther, "Atâbâkân-e Marâğa", *Encyclopædia Iranica*, II/8, s. 899-900.

²⁸ Kesrevî, a. g. e., s. 249.

²⁹ İbnü'l-Esîr, (a.g.e., XII, s. 336) Kalenin bir hatun tarafından yönetildiğini zikretmekle beraber bu hatunun kim olduğu hususunda bilgi vermemektedir. Krş.: Kesrevî, a.g.e., s. 249; Merçil, "İldenizliler (Azerbaycan Atabeglikleri)", *DGBİT*, VIII, s. 104; Özeydin, "Ahmedîliler", s. 169.

kayıtlarını inceleyen Kesrevî, bu hatunun Atabeg Kızıarslan'ın (Hâmûş)³⁰ hanımı ve aynı zamanda Alâeddin Körpearslan'ın da torunu olan Selâfe Hatun olduğu bilgisini kaydetmiştir.³¹ Yine kaynaklarda Selâfe Hatun'un Aleâddin Körpearslan ile aynı medreseye defnedilmiş olduğuna dâir mâlûmat da bulunmaktadır³² ve bu kayıtlar onun Aleâddin Körpearslan'ın torunu olduğunu teyit etmektedir. Çok geçmeden Celâleddin Hârizmşah (1220-1231) Merâga'yı zapt etmiş; Atabeg Kızıarslan (Hâmûş) Celâleddin'e katılırken Selâfe Hatun Rûyindiz Kalesi'nde kalmaya devam etmiştir. Kaynaklarda hatunun eşinden boşanarak Celâleddin Hârizmşah ile evlendiği ve onun valisi olarak kaleyi yönetmeye devam ettiği bilgisi de bulunmaktadır.³³

Alâeddin Körpearslan ilime son derece düşkün, âlimleri koruyan bir şahsiyet olup, Fars edebiyatı ve dili onun mekânında yüceltilip büyüdü.³⁴ Kıraati çok severdi ayrıca sûflîliğe de meyletmişti.³⁵ Döneminin en adaletli hükümdarlarından biri olarak tanınan Alâeddin'in isteği ve arzusu üzerine Gence şehrinde ilmî faaliyetlerini sürdürmekte olan meşhur şair Nizâmî-i Gencevî, *Penc Genc* olarak da bilinen günümüze kadar gelen tek eseri *Hamse*'sinde yer alan *Heft Peyker* (*Behrâmnâme*) adlı mesnevîsini 593 (1196-1197) yılında kaleme almıştır. Nizâmî-i Gencevî eserini Alâeddin Körpearslan'a ithaf etmiştir. Eserde, Sâsânî hükümdarı Behrâm-ı Gûr'un (ö. 438) av eğlenceleri, evlilik hayatı, yedi eşinin kendisine anlattığı hikâyeler konu edilmiş olup Alâeddin'i de eserinde methetmiştir.³⁶ Alâeddin Körpearslan döneminde Merâga'da 593 (1196-1197) yılında yapıldığı tespit edilmiş olan Kûmbed-i Kebûd inşa edilmiştir. Kûmbetin kim için yaptırıldığı saptanamamakla birlikte kullanılan malzemenin kalitesi, özenli süslemeleri hânedan üyesi olabilecek önemli bir şahsiyet için inşa edildiğini

³⁰ Atabeg Kızıarslan, Atabeg Ebû Bekir'den sonra Azerbaycan Atabegleri'nin başına gelecek gelecek olan Atabeg Özbek'in (ö. 622/1225) sağır ve dilsiz olması hasebiyle "Hâmûş" lâkabıyla tanınan oğludur. Bkz.: Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, Türkçe trc. Mürsel Öztürk, Ankara 1998, s. 163; Kesrevî, a.g.e., s. 249; Gülay Ögün Bezer, "İldenizliler", *DİA*, XXII, İstanbul 2020, s. 84.

³¹ a.g.e., s. 249; Luther, "Atâbakân-e Marâğa", *Encyclopædia Iranica*, II/8, s. 899-900.

³² Nesevî, a.g.e., s. 404; İbnü'l-Fuvatî, a.g.e., IV/2, s. 1071.

³³ Kesrevî, a.g.e., s. 250; Luther, "Atâbakân-e Marâğa", *Encyclopædia Iranica*, II/8, s. 899-900; Özeydin, "Ahmedîliler", *DİA*, II, s. 169.

³⁴ Kesrevî, a.g.e., s. 241.

³⁵ İbnü'l-Fuvatî, a.g.e., IV/2, s. 1071.

³⁶ Nizâmî-i Gencevî, a.g.e., s. X-XI, s. 14; Kesrevî, a.g.e., s. 241, 243-248; Zehîbullâh-i Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, Türkçe trc. Hasan Almaz, I, Ankara 2002, s. 229-230; François de Blois, *Poetry of the Pre-Mongol Period*, V, New York 2004, s. 366; Ahmet Ateş, "Nizâmî", *İA*, IX, s. 323-324; Özeydin, "Ahmedîliler", s. 169; Mehmet Kanar, "Nizâmî-i Gencevî", s. 184.

düşündürmektedir.³⁷ İnşâ edilmiş tarihinin Merâğa'da Alâeddin Körpearslan dönemine denk gelmesi Ahmedîlilerin bu dönemde imar faaliyetlerine de ehemmiyet verdiğini göstermektedir.

Netice olarak şunları söylemek mümkün görünmektedir; Alâeddin Körpearslan Irak Selçuklu Devleti'nin yıkılış evresinde hüküm sürmesine rağmen aynı devirde son Irak Selçuklu Devleti Sultanı olan II. Tuğrul aleyhine yapılan hiçbir ittifakta yer almamıştır. Körpearslan bilakis sultanın teveccühünü kazanarak oğluna atabeg olarak tayin edilmiştir. Irak Selçuklu Atabegleri devlet yönetiminde son derece etkin rol oynamışlar, yanlarında bulunan melikler adına tahtı ele geçirmek amacıyla çeşitli teşebbüslerde bulunmuşlardır. Atabeglerin bu derece siyasî mücadeleler içinde yer aldıkları bir dönemde Alâeddin Körpearslan'ın Irak Selçukluları ile dostluk ilişkilerini devam ettirebilmesi dikkat çekicidir. Diğer yandan II. Tuğrul'un oğlu Berkyaruk'un akıbeti hakkında devrin kaynaklarında bilgiye rastlamak mümkün olmamıştır. Bu durum da Alâeddin Körpearslan'ın atabegi olarak görev yaptığı dönemde Irak Selçukluları ile münasebetlerinin yeterince ortaya konulamamasına yol açmaktadır. Merâğa'da Ahmedîli hânedanının bilinen son büyük hâkimi olan Alâeddin Körpearslan, yalnızca Merâğa ve civarında değil komşu hânedanlar ve devletler nazarında itibar sahibi bir şahsiyet olarak dönemin siyasî gelişmelerinde rol oynamıştır. Alâeddin Körpearslan her ne kadar Ahmedîlilerin hâkimiyet sahasını genişletmek arzusuyla bir takım siyasî teşebbüslerde bulunmuş olsa da müttefikleri tarafından yalnız bırakılmasından ötürü bu girişimlerinde başarıya ulaşamamıştır. Alâeddin Körpearslan, âlimleri himâye etmesini bilmiş; ilmî ve kültürel faaliyetlere önem veren bir karakter olarak tarih sahnesinde yerini almıştır.

³⁷ Mervârîd, a.g.e., s. 300-302; Turgay Yazar, "Nahçıvan'da Türk Mimarisi", *Türkler*, VII, Ankara 2002, s. 177-178; Carol Bier, "The Decagonal Tomb Tower at Maragha and Its Architectural Context: Lines of Mathematical Thought", *Nexus Network Journal*, 14/2, 2012, s. 251-273.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, haz. Erdoğan Merçil, I, Tercüman Yayınları, İstanbul 1977.
- Alptekin, Coşkun, *The Reign of Zangi (521-541/1127-1146)*, Atatürk University Press, Erzurum 1978.
- _____, "Irak Selçukluları", *DGBİT*, VII, İstanbul 1988, s. 291-337.
- Ateş, Ahmet, "Nizâmî", *İA*, IX, s. 318-327.
- Ayan, Ergin, "Merâga Atabegi Arslan Aba Hasbeg", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 13, Ankara 2007, s. 133-146.
- _____, "Merâgâ Atabegi Aksungur (I.) el-Ahmedîlî", *History Studies*, 1/1, 2009, s. 161-178.
- Bezer, Gülay Öğün, *Begteginliler (Erbil'de Bir Türk Beyliği)*, Türk Gençlik Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.
- _____, "İldenizliler", *DİA*, XXII, İstanbul 2020, s. 82-84.
- _____, "Kökböri", *DİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 234-234.
- Bier, Carol, "The Decagonal Tomb Tower at Maragha and Its Architectural Context: Lines of Mathematical Thought", *Nexus Network Journal*, 14/2, 2012, s. 251-273.
- Bosworth, Clifford Edmund, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", *Cambridge History of Iran (CHI)*, V, ed. J. A. Boyle, Cambridge 1968, s. 1-202.
- _____, "Rawwâdids or Banū Rawwâd", *EP*, VIII, s. 469.
- Bünyadov, Ziya, *Azerbaycan Atabegleri Devleti*, Türkçe trc. İlyas Kemaloğlu, Teas Press, İstanbul 2017.
- Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, Türkçe trc. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 1998.
- De Blois, François, *Poetry of the Pre-Mongol Period*, V, Routledge Taylor & Francis Group, New York 2004.
- Dihhudâ, Mirza Alî Ekber, *Luğatnâme*, haz. M. Muîn-Seyyid Ca'fer Şehîdî, XII, Tahran 1998.
- Erkoç, Ufuk, *Son Irak Selçuklu Sultanı III. Tuğrul ve Zamanı (1177-1194)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.
- Gök, Halil İbrahim, *Musul Atabeyliği Zengiler (Musul Kolu 1146 1233)*, TTK Yayınları, Ankara 2013.
- Hamdullah el-Müstevfî, *Nüzhetü'l-kulûb*, nşr. Guy Le Strange, Leiden 1915.
- Hüseynî, Sadreddîn Ali b. Nâsır, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Türkçe trc. Necatî Lugal, TTK Yayınları, Ankara 1943.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Türkçe trc. Mehmet Keskin, XIII, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, Türkçe trc. Abdülkerim Özaydın, XI, İstanbul 1987/ Türkçe trc. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, XII, İstanbul 1987 / *The Chronicle of Ibn al-Athir for the Crusading Period from al-Kamil fi'l-Ta'rih. Part 2 The Years 541-*

- 589/1146-1193: *The Age of Nur al-Din and Saladin*, İngilizce trc. D. S. Richards, Farnham Surrey 2010.
- İbnü'l-Fuvaî, *Mecma'u'l-âdâb fî mu'cemi'l-elkâb*, nşr. Mustafa Cevâd, IV/2, Dımaşk 1962.
- İbnü'l-İbrî, *Abû'l-Farac Tarihi*, Türkçe trc. Ömer Rıza Doğrul, II, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Kökbörü", *İA*, VI, s. 885-892.
- Kanar, Mehmet, "Nizâmî-i Gencevî", *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 183-185.
- Kaya, Pınar, *Arslanşah ve II. Tuğrul Dönemi Irak Selçukluları Tarihi (1161-1194)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2017.
- Kayhan, Hüseyin, "Merâga Atabegleri Aksungurlular (1116-1209)", *Yeni Türkiye*, S. 72, Ankara 2015, s. 314-322.
- Kazvîni, Zekeriyyâ b. Muhammed, *Âşârü'l-bilâd ve aḥbârü'l-'ibâd*, nşr. Dâru Sâdır, Beyrut ts.
- Kesrevî, Ahmed, *Şehriyârân-ı Gummâm*, Tahran 2535 hş.
- Köymen, Mehmet Altay, "Son Irak Selçukluları Hükümdarı II. Tuğrul ve Zamanı", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S. 13, Erzurum 1985, s. 215-234.
- Lockhart, L., *Persian Cities*, London 1960.
- Luther, K. A., "Atâbakân-e Marâga", *Encyclopædia Iranica*, II/8, s. 898-900.
- Mervârid, Yûnus, *Merâga (Efrâzerûd)*, Tahran 1360 hş.
- Merçil, Erdoğan, *Fars Atabegleri Salgurlular*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1975.
- _____, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK Yayınları, İstanbul 2013.
- _____, "İldenizliler (Azerbaycan Atabeglikleri)", *DGBİT*, VIII, İstanbul 1988, s. 81-110.
- Minorsky, V., "Ahmedîliler", *El²*, I, s. 300-301.
- _____, "Merâga", *İA*, VII, s. 731-738.
- Nesevî, *Sîret-i Celâleddîn-i Mengübertî*, Farsça trc. Anonim, nşr. Müctebâ Mînovî, Tahran 1344 hş/1965.
- Nizâmî-i Gencevî, *Haft Paykar A Medieval Persian Romance*, İngilizce trc. Julie Scott Mesaimi, Oxford-New York 1995.
- Özaydın, Abdülkerim, "Ahmedîliler", *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 168-169.
- Özgüdenli, Osman Gazi, "Merâga", *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 162-163.
- Öztürk, Murat, *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2019.
- _____, "Selçuklu Emîri Hasbeg b. Belengirî", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına / In Memory of Prof. Dr. Işın Demirkent*, ed. Abdülkerim Özaydın vd., İstanbul 2008, s. 463-473.
- Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr: Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti*, Türkçe trc. Ahmet Ateş, II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.
- Safâ, Zehîbullâh, *İran Edebiyatı Tarihi*, Türkçe trc. Hasan Almaz, I, Demavend Yayınları, Ankara 2002.
- Sepehrvend, Mecid, *Merâga der Seyr-i Târih*, Tebriz 1381.
- Sevim, Ali-Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset Teşkilât ve Kültür*, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- Strange, Guy Le, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge 1905.

Sümer, Faruk, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, I-II, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999.

_____, "Aksungur el-Ahmedî", *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 296-297.

_____, "Tuğrul II", *DİA*, XLI, İstanbul 2012, s. 342-344.

Tomar, Cengiz, "Revvâdiler", *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 36-37.

Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, III,V, Beyrut 1397/1977.

Yazar, Turgay, "Nahçıvan'da Türk Mimarisi", *Türkler*, VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 174-184.